

Наумовська О. В.

<https://orcid.org/0000-0002-9290-7843>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

«ЗОРЯМИ ОБГОРОДЖУСЯ, МІСЯЦЕМ ПІДПЕРЕЖУСЯ...»: ВЕРБАЛЬНА МАГІЯ В СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК

Стаття присвячена дослідженню замовляння як одного з найдавніших різновидів вербальної магії та живої жанрової форми, що зберігає свою функціональність в умовах трансформації сучасних соціальних практик. Замовляння розглядається не як реліктове явище, а як динамічна система, здатна до адаптації в різних соціальних, культурних і технологічних контекстах. На основі міждисциплінарного підходу, що поєднує методи фольклористики, культурної антропології, наратології та когнітивної лінгвістики, проаналізовано структурні, семантичні та функціональні особливості жанру в його історичній тягlostі та сучасних видозмінах. Простежено еволюцію жанру від найдавніших дописемних форм вербальної магії до сучасних цифрових практик, визначено механізми збереження і трансформації жанрових ознак у різних культурних середовищах. Розглянуто класичні теоретичні концепції магії, а також сучасні підходи до вивчення вербальних магичних формул у порівняльному та медіальному аспектах. Особливу увагу приділено типології замовлянь – від найархаїчніших нетейстичних форм до синкретичних текстів із християнськими елементами – та їхній змістовій класифікації (лікувальні, любовні, господарські, соціальні). Детально охарактеризовано основні принципи магичного мислення – гомеопатичну та контагіозну магію – і показано, як ці принципи реалізуються в конкретних жанрових формах і ритуальних практиках. На матеріалі польових записів, здійснених у квітні 2026 року в Києві, Фастові та с. Розозів Бориспільського району, продемонстровано, що замовляння функціонують як жива практика в міському середовищі, медичних закладах, рибальських і торговельних контекстах. Зібраний польовий матеріал засвідчує збереження архаїчних магичних принципів у сучасному побуті, їх адаптацію до нових соціальних ситуацій і поширення в освічених міських середовищах. Особливо виділено воєнні замовляння як новий функціональний підвид, що виник унаслідок повномасштабного вторгнення 2022 року: в умовах масової тривоги суспільство повертається до архаїчних моделей символічного захисту, збагачуючи традиційні жанрові форми новим прагматичним змістом. Значна частина дослідження присвячена цифровим трансформаціям жанру: аналіз матеріалів українського сегменту TikTok засвідчує, що структурна модель замовляння відтворюється в нових медіасередовищах з різною точністю, тоді як механізм передачі кардинально змінюється – традиційна вимога ритуального повторення трансформується в алгоритмічну вірусність, а спільнота вірування формується через підписників замість усної ланцюгової передачі. Зроблено висновок, що замовляння слід розглядати не як реліктовий жанр, а як живий механізм культурної адаптації, здатний освоювати нові зони ризику та нові канали комунікації, зберігаючи незмінною свою базову функцію – через слово створити відчуття впливу на невизначену реальність і символічно впорядкувати те, що раціональними засобами впорядкувати неможливо.

Ключові слова: замовляння, вербальна магія, фольклор, цифровий фольклор, контагіозна магія, жанрові трансформації, TikTok, воєнний фольклор.

Постановка проблеми. Сучасні студії з фольклористики та культурної антропології дедалі більше тяжіють до дослідження традиційних форм культури як динамічних систем, здатних до трансформації в умовах соціальних і техноло-

гічних змін. Особливої актуальності це набуває, коли йдеться про ті жанри, які тривалий час позиціонувалися як архаїчні або такі, що поступово зникають. До таких належать замовляння – один із найдавніших різновидів вербальної магії, що

поєднує сакральний, поетичний і прагматичний первні.

Упродовж тривалого часу зразки магічних текстів усної словесності – замовлянь – вважалися такими, що на сьогодні поступово відходять у небуття у живому побутуванні, залишаючись «документами» світогляду минулих епох. Однак попри поширене уявлення про їхній занепад, сучасні спостереження засвідчують не зникнення цього жанру, а його видозміни, адаптацію до нових умов і навіть розширення сфер функціонування, зокрема в цифровому середовищі. Це зумовлює необхідність переосмислення замовлянь не як реліктового явища, а як живої культурної практики, що продовжує виконувати важливі соціальні та психологічні функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна міжнародна наука про вербальну магію переживає помітне поживлення. Ключовою інституційною платформою є Комітет із замовлянь, знахарів і чарівництва (ISFNR Committee on Charms, Charmers and Charming), заснований 2003 р. у рамках Міжнародного товариства досліджень народної прози (ISFNR). Комітет видає щорічний рецензований журнал «*Incantatio: An International Journal on Charms, Charmers and Charming*» (від 2011 р.; вільний доступ на ojs.folklore.ee/incantatio [20]), в якому публікуються матеріали з широкого географічного та хронологічного діапазону – від середньовічних латинських текстів до сучасних цифрових практик.

У галузі теорії та поетики вербальної магії визначальною залишається стаття С. Дж. Тамбіа «Магічна сила слів» [30], де вперше системно обґрунтовано, що ефективність замовляння визначається не лише змістом, а й ритмічною і звуковою організацією тексту – тезою, яка і досі є відправною для більшості структурних студій. Дж. Ропер у праці «До питання поетики, риторики та проксеміки вербальних замовлянь» [27] запропонував комплексну аналітичну модель, що охоплює риторичну, поетичну й просторовий контекст виконання замовляння; ця модель широко застосовується в сучасних компаративних дослідженнях. Колективні монографії під редакцією Є. Пош і Дж. А. Капало – «Сила слова: дослідження замовлянь і чарівництва в Європі» [21] та «Замовляння і чарівництво: дослідження магії в повсякденному житті» [29] – репрезентують сучасний компаративістський підхід до вивчення магічних формул у різних слов'янських і центральноєвропейських традиціях. Монографія К. С. Гіндлі «Текстуальна магія: замовляння та писані амулети в середньо-

вічній Англії» [23] демонструє новітню тенденцію – поєднання медієвістики з теорією матеріальності тексту й дослідженням рукописних практик.

Особливу увагу привертають дослідження, присвячені трансформаціям вербальної магії в цифрову епоху. Давор Ніколіч у своїй лекції «Вербальні замовляння як малі фольклорні жанри – малі фольклорні жанри як складники вербальних замовлянь» [25] для ISFNR (2024) актуалізував питання про жанрові межі замовляння в умовах цифрової медіації, а ряд авторів у журналі «*Incantatio*» останніх років (томи 11–13, 2023–2025 [20]) аналізує функціонування магічних формул у соціальних мережах, зокрема практику ланцюжкових «молитов-замовлянь» і вірусного поширення сугестивних текстів. Ці розвідки перегукуються з темою пропонуваного дослідження і підтверджують актуальність вивчення адаптивного потенціалу жанру. У вітчизняній науці важливим орієнтиром залишається перше фундаментальне дослідження замовлянь в Україні – психоаналітично орієнтована концепція О. Павлова [9], який розглядає замовляння як прояв архетипічного несвідомого (у дусі К. Г. Юнга) та обґрунтовує їхню спорідненість з поетичним словом. Окремо також варто відзначити концепцію «метафізики замовлянь» М. Новикової («Прасвіт українських замовлянь» – передмова до збірника «Українські замовляння» [10, с. 7–29]), зокрема її тезу про етичну нейтральність магічного світогляду, що відкриває можливості для діалогу з антропологічними підходами Тамбіа [31] і Фаврет-Саади [15]. Цінним джерелом для вивчення обрядового контексту замовлянь є стаття В. Фісуна «Описи лікувальних обрядів з деякими поясненнями», вміщена у хрестоматії «Магія слова...» [8, с. 70–82]. Дослідник детально описує лікувальні практики, зафіксовані переважно на Поліссі та в Центральній Україні, розкриваючи взаємозв'язок вербального й акціоного складників магічного ритуалу та регіональну варіативність обрядових дій. Вагомим внеском у вивчення структурних і функціональних особливостей жанру стала монографія І. Гунчика «Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування» [6]. Дослідник запропонував узагальнювальне поняття «оказіонально-обрядовий фольклор» для позначення народних молитов, замовлянь, примовок та типологічно споріднених утворень, систематизував їхню інваріантну структуру і виокремив два типи фольклорного мовлення – апеляцію й експлікацію [6]. Перспективним видається також залучення когнітивних підходів – зокрема когні-

тивної теорії метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон) – для аналізу образних систем українських замовлянь, що поки залишається недостатньо розробленим напрямом.

Постановка завдання. Попередні розрізнені видання замовлянь як осібно фольклорного жанру друкувалися, як правило, невеликим накладом, тож, зберігаючись здебільшого у приватних колекціях, недоступні широкій читацькій аудиторії.

Об'єктом дослідження є замовляння як жанр української усної словесності; **предметом** виступають структурні, семантичні та функціональні особливості замовлянь у їхній історичній тяглоті та сучасних трансформаціях.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує методи фольклористики, наратології, культурної антропології та когнітивної лінгвістики. Застосовано структурно-семантичний аналіз (для виявлення поетики текстів), порівняльно-історичний метод (для простеження еволюції жанру), а також функціональний підхід (для визначення ролі замовлянь у традиційній і сучасній культурі).

Джерельною базою студії є тексти замовлянь зі збірників «Українські замовляння» (1993) [10], «“Ви, зорі-зориці...”: Українська народна магічна поезія (Замовляння)» (1991) [1], «Магія слова. Українські замовляння: поетика, психологія, обрядовість» (2024) [8], соціальних мереж та зразки, призбирані авторкою в результаті польових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Замовляння є одним із найархаїчніших фольклорних жанрів – це уснословесні сугестивні формули прагматичного характеру (що мають на меті отримання користі чи заподіяння шкоди), які супроводжують магічно-ритуальні практики (наприклад: «Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск! Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться той віск, і щоб ти мене тоді покинув, коли найдеш той віск!»).

Серед замовлянь можна виділити заклинання, які вирізняються наявністю у тексті вимоги виконання певної дії і погроз негативних наслідків у разі ослуху (приміром: «Їхав святий Петро на білім коні: кінь біжить, аж камінь січе; да буде проклята кров, котра потече!»).

Упродовж багатьох тисячоліть людство плекало віру в надприродну силу слова, тож вербальна магія сягає глибини епох і є невід'ємною частиною духовної культури не лише українства, а й всього людства. Магія (лат. *magia*, від грец. *Μαγεία* – чародійство), ймовірно, зародилася разом із першими

проблисками свідомості у ті доісторичні часи, коли первісна людина спробувала осмислити світ навколо, знайти у ньому своє місце і, по можливості, підкорити його, що й виокремило її, врешті, з тваринного світу. Магія, ворожбитство були обов'язковими складниками домонотеїстичних «релігій» і, зазвичай, належали до практичної сфери людей «посвячених»: жерців, шаманів, волхвів, відунів, чаклунів, мольфарів та ін., які намагалися вплинути на докільця й оточення, звертаючись до стихій, астральних світил, звірів і птахів тощо. Так, «Ізборник» князя Святослава 1073 року містить згадку про «утробного волхва», тобто такого, що ворожив на нутрошах жертв. Перші писемні пам'ятки людства – глиняні таблички із клинописом, віднайдені на території давньої Месопотамії (III тисячоліття до н.е.), містять тексти замовлянь (приміром, замовляння від зубного болю, вміщене в міфі про створення світу). Папірус часів Нового царства (II тисячоліття до н.е.) із записом давньоєгипетського міфу про покровительку магії Ісиду мав утилітарне призначення: приписка містила вказівки, як практично використовувати замовляння Ісиди проти укусів змій та скорпіонів. Значну увагу у хетському міфі про гнів бога плодючості Телепінуса (початок I тисячоліття до н.е.) приділено замовлянням богині-ворожки Камрусепи. У трактатах руських князів Ігоря і Святослава з греками (944 і 971 рр.), як вказує М. Грушевський в «Історії української літератури» [5], уміщено «самозакляття» русичів над своєю зброєю на горі перед ідолом Перуна. Знаменитий плач Ярославни зі «Слова о полку Ігоревім» (XII ст.), яка чекає на повернення з походу свого чоловіка і звертається поперемінно до різних сил природи, споріднений із замовляннями.

Магія – поліфункціональний феномен. З одного боку, це – мистецтво тлумачення природних явищ, пізнання дійсності. З іншого – вміння керувати своєю психічною енергією, концентрувати її на певному об'єкті й за допомогою астральної субстанції (таємних сил) впливати на події та матеріальний світ. Окрім того – це комплекс різноманітних ритуалів. Магія супроводжує людство впродовж майже всього періоду його існування і становить невід'ємну частину історії цивілізацій. Відтак, багато дослідників здійснювало спробу потрактування цього феномену. Так, Е. Леві називав магію «традиційною наукою про секрети природи» [22], Папюс вважав її «застосуванням динамізованої людської волі до швидкого розвитку сил природи» [26], а К. Кастанеда використовував цей

термін для опису способу реалізації певних теоретичних і практичних передумов, що стосуються природи сприйняття і його ролі у формуванні всесвіту [11].

Як кожне складне явище, магія має різновиди. Одним із перших здійснив спробу її класифікувати Дж. Делла Порта в 1657 р., виокремивши магію божественну (з волі духів чи божеств), натуральну (сили самої природи), чорну (зادля заподіяння зла чи устрашіння) і білу (як протидія ворожим магичним ритуалам) [13].

Знаменитий англійський фольклорист, етнолог, антрополог Дж. Фрезер в 1890 р. виокремлює два основних принципи, засадничих для магичного мислення [16]:

1) подібне спричиняє подібне, а відтак – наслідок схожий на причину. Умовно такий принцип можна назвати законом подібності, на основі якого виникає гомеопатична (імітативна) магія: бажане викликають шляхом його імітації (приміром, численні ритуальні дії із фігурками, зображеннями певних людей тощо; із замком та ключем; імітування чоловіком породіллі судом для полегшення її болю; обливання водою вагітної жінки, яка символізувала «матір – сиру землю» та могил покійників, зокрема тих, які померли наглою смертю, для викликання дощу; обряд перепікання дитини; весняні ігри, танки як імітація природних явищ та ін.);

2) речі, які хоча б одноразово перебували у прямому контакті, продовжують взаємодіяти на відстані й після його завершення. Умовно – закон дотику чи зараження, на основі якого виникає контагіозна (парціальна) магія, що передбачає вплив на людину, річ, явище через предмет, який колись її торкався (нігті, волосся, зуби, пуповина і послід, одяг, слід, їжа тощо). Таким чином, все, що відбувається з предметом, який перебував у прямому контакті з людиною, відбуватиметься із нею самою або ж чинитиме вплив на інших (звідси – спроби ворожіння, наведення зуроків чи, навпаки, зцілення за допомогою речей, нігтів тощо; намагання безплідних жінок вдягнути одяг породіллі чи лягти на місце, де відбувались пологи; ритуальні качання по землі, биття задля стимуляції життєвої енергії тощо).

Відтак, гомеопатична магія ґрунтується на асоціації ідей за подібністю; контагіозна – за суміжністю. На практиці ці види магії часто взаємодіють; при тому, якщо гомеопатична (імітативна) може практикуватись самостійно, то контагіозна переважно пов'язана із застосуванням гомеопатичного принципу. Обидва різновиди, підкрес-

лює Дж. Фрезер, належать до симпатичної магії, позаяк в їхній основі – вірування, що внаслідок «таємної симпатії» речі чинять взаємовплив на відстані. Всю ж систему симпатичної магії, своєю чергою, залежно від позитивних (вказівки, як слід чинити) чи негативних приписів (чого робити не слід; заборон), можна поділити на чари та табу. Позитивна магія (чари) має на меті здійснення бажаної дії, негативна ж (табу) – запобігання небажаним. Попри свою протилежність, і бажаний, і небажаний наслідки корелюють із законами подібності чи контакту, а відтак чари й табу – лише протилежні полюси єдиної системи, де позитивний полюс становлять чари, а негативний – відповідно табу.

Основу магичної процедури, як і всієї магії взагалі, складає закон символічної еквівалентності, що, до речі, нагадує «принцип партисипації» чи «закон співпричетності» [23]. Згідно із цим законом, усе між собою пов'язане таємним зв'язком. Мольфар (чаклун, шаман) вірить у те, що *відає* цей закон і з допомогою його може підкорити чи створити бажану реальність.

Одним із фундаментальних текстів культурної антропології, в якому вперше системно обґрунтовано функціональну природу магії, стала праця Б. Маліновського «Магія, наука і релігія» [24] є: на матеріалі польових досліджень у Меланезії вчений показав, що магичні практики – зокрема вербальні формули – виникають не з невігластва, а як психологічна відповідь на ситуації непередбачуваності та ризику, яких людина не може подолати раціональними засобами. Ця теза зберігає пряму актуальність для розуміння сучасного побутування замовлянь: сплеск магично-вербальної активності в умовах повномасштабної війни, поширення оберегів у соціальних мережах і звернення до замовлянь перед операціями чи іспитами – усе це є точним відтворенням функціональної моделі, описаної Маліновським понад сімдесят років тому.

Первісні замовляння виникали, можливо, як своєрідний поетично-магічний акт рефлексії і мали форму інсайту. Навіть окремі слова, на думку, чи, очевидно, на відчуття первісної людини мали могутню ірраціональну силу (оренду). Пізніше замовляння зазнають впливу сформованої системної язичницької міфології, ще пізніше – християнства. Так народжується синтетична форма, у якій поряд співіснують політеїстичні і християнські образи. Тому чітко розділити тексти за принципом теїзму важко, хоча можна навести приклад теоретично «чистої» форми періоду політеїзму:

«Там на горі тури орали, красну рожу сіяли; красна рожа не зійшла; там стояла дівка; коло синяго моря безребра овечка стояла; край червоного моря червоний камінь лежить. Де сонце ходить, там кров зникається; де сонце заходить, там кров запикається» [1, с. 84].

Часто такий текст завершується християнською закріпкою:

– «Добрий вечір тобі,огненний бугало!
– Здорова, хрещена, народженна, молитвенна раба Божая дівчино!

– Куд а летиши?
– Полечу ліса палить, а землі сушити, а трави в'ялить!

– Не лети ж ти, огненний бугало, ліса палить, землі сушити, а трави в'ялить! Полети ж ти, огненний бугало до козака у двір, де ти його спобіжиши, де ти його заскочиши: чи в лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи в напїтках, чи у вечері, чи у постелі, – учепи ся ти йому за серце, затоми його, зануди, запали ти його; щоб він трясся і трепетався душею і тілом за мною, народженою, хрещеною, молитвяною дівчиною (ім'я рек), щоб він мене не запив, не заїв і з іншими не загуляв, усе мене на помислах мав. Тягніть до мене, народженою, хрещеною і молитвяною дівчини (ім'я), народженого, хрещеного і молитвяного козака (ім'я)» [10, с. 43].

Однією із праформ нетеїстичних замовлянь є форма, яку називають «Абракадабра». «Енциклопедія містичних термінів» та «Практична магія» Папюса пояснюють, що «Абракадабра» пов'язана із іменем греко-єгипетського бога Абракса чи із халдейським заклинанням «аб бада ке дабра» тощо.

Замовляння, породжені магічним світоглядом, у часі зазнають впливу різних міфотворчих епох. Можна виділити три типи текстів: 1) найдавніші форми, що сягають періоду, який передував політеїзму; 2) замовляння періоду політеїстичної міфології; 3) замовляння періоду монотеїзму і християнської міфології.

За характером магічного впливу замовляння можна поділити на три умовні типи: 1) тексти на «користь»; 2) тексти амбівалентні; 3) тексти на «шкоду».

Пізніше, уже за часів християнства, такий тип магії назвуть «білою» і «чорною». Хоча магічне мислення має справу із єдиною універсальною силою. М. Новикова, аналізуючи «метафізику» замовлянь також відзначає, що в ній немає етичного аспекту, відсутні поняття Добра і Зла: «Відсутність абсолютної точки відліку, центру, заздалегідь визначає й особливу етичну атмосферу

замовлянь. У цьому світі (подібно до найдавніших печерних розписів) так само немає «лівого» й «правого» боку, але не в фізичному, а в метафізичному сенсі. У ньому немає Добра і Зла» [10, с. 23]

Наприклад, замовляння, яке має принести користь:

«Здорова була, вода Оляна, од Бога создана, ти, земля Тетяна, і новії ключі трупотії. Ти ж, вода Оляна, проходила землями, новими ключами і входила ти в море, очищала ти море, піски, і кремінця, і коріння, то я прошу тебе, благослови мені сії води морської набрати для помочі моєї і для бджоли окроплення. Я словом, а Бог з поміччю. Пресвятая Богородиця, Мати Христова на помочі і святі отці. Преподобні Зосим, Савватій і святая п'ятінка Парасковея...» [1, с. 25].

Або текст-оберіг, метою якого є «добро «для себе, але «шкода» для ворогів: «Ви, стіни, не будьте німі, ви, сволоки, підіймітьесь: лихі речі, лихі мислі, на добре перевернітьесь. Бо Іван іде чорним волом, щоб став моїм ворогам язик колом» [10, с. 85].

Тексти «на шкоду» у стародруках, а також у збірниках ХІХ ст., як правило, не друкувались.

Змістова класифікація замовлянь відзначається різноманітністю підвидів, зумовленою широким тематичним охопленням жанру.

Найчисленнішу групу становлять цілительські замовляння, спрямовані проти різних недуг, – важливий складник традиційної народної медицини, який розкриває народні уявлення про природу захворювань. У магічній картині світу хвороба персоніфікується: вона поводить ся як жива істота – антропо- чи зооморфна – що вселяється в тіло людини і опановує її. Причина хвороби пов'язується з порушенням часопростору, тому серед найпоширеніших магічних формул – ритуальне вигнання: хворобі наказують покинути тіло і вирушити на безлюдні місця, де вона більше не матиме влади над людиною («Іди собі на очерета, на болота, де парубок топором не рубає, і дівка косою не махає. Де гуси не глигочуть і півень не співає. Там тобі буде легко лежати на камінні та кремінні») [10, с. 101]. Образ знешкодженої хвороби залежить від уявлень про її природу: іноді вона постає як істота, яку можна розтрити, розгребти, розметати. Способи вигнання також різняться – загризання, виливання водою на яйце, викурювання, – але нерідко поєднуються в межах одного тексту: «Ми, тебе, бешиху,ціпами розмолотимо, граблями розгребемо, лопатами розкидаємо, а мітлами розметемо...» [10, с. 145].

Окрему численну групу складають любовні замовляння – присушки та відсушки, покликани прив'язати або, навпаки, відвернути почуття. Так само, як хвороба, опредмечуються й душевні стани: туга, пристрасть, смуток. Образна система таких текстів відображає внутрішні переживання людини. Зокрема, зоряна символіка може втілювати різні відтінки настрою, а серед найуживаніших образів присушного мотиву – вогонь з його пекучою, жагучою природою, що слугує для насилання любовної пристрасті: «*Ви, зорі-зориці, вас на небі три сестриці: одна нудна, друга привітна, а третя печальна. Беріть голки і шпильки, гордове каміння; бийте його і печіть, паліть і нудіть; не дайте йому ні спати, ні лежати, ні їсти, ні пити – других любите – тягніть до мене...*» [1, с. 218]. У відсушках натомість домінують образи-антитези: протиставлення, розмежування, роз'єднання, що символізують розрив між двома людьми: «*Чорт іде водою, вовк іде горою. Вони в купу не сходяться, думи не думають, плодовитих річей не говорять. Так і Грицько із своєю жінкою щоб думи не думали, плодів не плодили, плодових байок не говорили, а щоб так, як кіт із собакою жили*» [1, с. 218].

Поширеним різновидом є також замовляння, спрямовані проти наслідків чаклунства – «пристрітів» та «уроків». За народними уявленнями, деякі люди наділені «поганим оком» і здатні наслати хворобу поглядом. Проте «пристріт» не зводиться лише до вроків: його джерелом може бути слово, думка, навіть погляд людини, а також сили природи – вітер, вогонь, гроза тощо. Тексти таких замовлянь зазвичай охоплюють широкий спектр можливих форм недуги, що передається через розлогі анафоричні переліки: «*Йду до молитвеного раба Божого (ім'я) одроблять пристріт, Уроки, посмішку і переляк скидати із рук, із ніг, із тіла, із душі, із крові, із семидесяти суставів викачувати! Тут вам не бувають, червоної крові не пийте, серця не нудить. Із куда ти взялось – туди і йди, на очерета, на болота, Де сонце не гріє, де півень не піє...*» [8, с. 107].

Господарські замовляння – до бджіл, худоби, на вдаль полювання чи рибальство – також утворюють значний масив текстів. Їх основу становить охоронна магія, нерідко поєднана з ритуальними діями. Під впливом християнства ці тексти набули церковної образності: у них з'являються святи-покровителі, що оберігають господарство від нечистої сили: «*Сім річок ізбіглося, сім зір скотилося, сім янголів спустилося. Угору зорі підіймали, моїй корівці молока прибавляли*» [8, с. 198]. Близькими

до них є замовляння, звернені до природних стихій – хмар, грому, вітру, – яскравий художній зразок яких знаходимо в повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Найпізнішим шаром жанру є замовляння соціального спрямування – магичні формули, які мали забезпечити успіх у судових справах, торгівлі чи воєнних походах: «*Беріть хрести в руки, ідіть по білу світу, Розкажіть сліпим, дурним, засудженим, Що хто буде цю молитву читати, Того Господь не допустить на вогні горіти, на морі потопати, Ніяким звіром нерозтерзаним бути, Ніяким чоловіком непобіждьонним бути*» [8, с. 141].

Художній образ, символ, метафора є формою функціонування особливої утаємниченої мови, зрозумілої і доступної лише посвяченим. Тому ми виходимо із тези, що сакральне або магичне уже є поетичним. Слово заговірною фольклорною текстом в архаїчній свідомості матеріалізується, наділяється специфічною силою. Утворення поетичної мови українського фольклору є наслідком процесу метафоризації, що посилюється символізацією смислів, вживанням семантичних дублів, синонімією як особливою формою іменної магії, ономагією тощо. Метафоричні і символічні мовні структури, ритмічна організація і т.ін. виявляють потенційну творчу силу учасника дійства. Недаремно вважається, що шаманство, народна магія як стародавнє явище стали джерелом епічних і поетичних жанрів. Для образного освоєння світу характерна до світопізнання із точки, єдиного фокусу. Заговірною формою, спираючись на порівняльні поетичні структури, відображає космічну спорідненість, родинність світу. Герметизація магичної мови відбувається шляхом ускладнення порівняльних формул, а, власне, через втрату ними очевидного змісту у процесі метафоризації. Метафора, як відомо, органічно споріднена з поетичною мовою загалом, вона перебуває в тісних системних відношеннях не лише із порівнянням, але й метаморфозою, метонімією, символом. Поетичну форму українським замовлянням надають асонанси і алітерації, внутрішні і кінцеві рими, синтаксичні і лексичні повтори.

Особливістю магичної мови є ритмічна організація, яка сприяє запам'ятовуванню при усній передачі сакрального тексту, а також визначає енергетичну силу ритму. Оскільки ритм як всесвітній закон складає упорядковану в часі різноманітність руху, то замовляння – це спеціальне використання і вібраторних властивостей мови. Окультним секретом вважався ритм і, зокрема, заговірний ритм. Форма функціонування укра-

їнської фольклорної магічної мови сприяла виокремленню мистецтва слова, пізнішому в часі вияву поетичної свідомості людини в індивідуальній і народній творчості.

Попри те, що замовляння нерідко сприймається як жанр, що відходить у минуле, живе побутування вербальної магії не перервалося. Більше того: дослідження замовлянь як особливого виду фольклорної словесності засвідчує, навпаки, їхню надзвичайну тяглість, адаптивність і здатність до трансформації в різні історичні епохи. Виникнувши як один із найархаїчніших різновидів вербальної магії, замовляння функціонували як сугестивні формули, спрямовані на вплив на реальність через слово, і зберегли цю функцію навіть за умов зміни світоглядних систем і культурних парадигм.

Наш час так само породжує нові сугестивні тексти, оприявлюючи уявлення про слово як про вищу творчу силу. Незважаючи на те, що замовляння, які дійшли до нас, є продуктами різних впливів і епох, вони демонструють яскраві елементи магічного світогляду, що свідчить про їх давнє походження.

Так, сучасні замовляння зберігають глибинну структуру жанру: магічну формулу й чітко визначену прагматичну мету. Разом із тим, дещо редукувалися звернення до надприродних сил або природних стихій (інколи адресатом таких звернень стають матеріальні об'єкти), а також соціальний контекст їхнього функціонування і коло тих «критичних ситуацій», з яких людина прагне вийти за допомогою слова.

Практика магії була й зостається повсюдною від племінних суспільств до сучасних мегаполісів по всьому світу, а замовляння як вербальні магічні формули й донині належать до універсального жанру, постаючи не реліктом, а живою адаптивною формою, що реагує на нові потреби та нові зони ризику.

Прикметно, що у наш час замовляння зберігаються як жива практика не лише у сільських регіонах, а й значною мірою у великих містах.

Тематичний діапазон сучасних замовлянь розширився відповідно до нових видів діяльності та зон невизначеності. Сучасне поле побутування охоплює традиційні сфери (здоров'я, кохання, господарство, захист від ворогів), але поширюється також на зони сучасного ризику: іспити та навчання, фінансовий успіх, безпеку в дорозі та на війні, захист у цифровому просторі. Особливо показовим є переміщення замовлянь у соціальні мережі, месенджери та тематичні інтернет-спільноти: тексти поширюються ланцюжками, набува-

ючи вірусного характеру, при цьому зберігаючи формульну структуру, характерну для традиційного жанру. Це свідчить про те, що не лише зміст, а й комунікативна логіка замовляння – примус до ретрансляції, вимога дотримання певного ритуалу відтворення – залишається незмінною попри зміну медіума.

Польові записи, здійснені авторкою у квітні 2026 року в Києві, Фастові та с. Рогозів Бориспільського району, унаочнюють цю тяглість на конкретному матеріалі. Зафіксовані тексти охоплюють кілька функціональних груп. По-перше, лікарняно-оберегові формули: залишання капців («*тапочок*») під ліжком перед операцією зі словами «*Щоб повернувся!*» – зразок контагіозної магії (взуття як тілесний замітник людини), що відтворює архаїчний принцип у стінах сучасної медичної клініки («Я робила складну операцію для чоловіка. У лікарні клініки Амосова перед складною операцією залишали кімнатні тапочки під ліжком і казали: «*Щоб повернувся!*». Є таке замовляння) (записано від Олени Наумовської, 1973 р.н., освіта вища. м. Київ. 05.04.2026)). По-друге, господарсько-промислові замовляння: рибальське привітання «*Ні хвоста, ні луски*» з обов'язковою відповіддю «*До водяника!*» функціонує як діалогічна апотропеїчна формула, а торговельна практика передачі «*легкої руки*» першого покупця через гроші-медіатор демонструє збереження симпатичної магії на базарному майданчику XXI століття («*Замовляєш «На гарну рибу», при тому не показуєш свій улов, щоб тобі ніхто не позаздрив. Ще не можна брати на рибалку рибу, бо буде поганий улов, коли їдеш на рибалку. Коли ти спілкуєшся, зустрічаєш рибалку і ви вітаєшся з ним, ти кажеш йому у відповідь: «Ні хвоста, ні луски». Треба, щоб він у відповідь сказав тобі: «До водяника!», тобто послав до водяника. Обов'язково ще на початку рибалки намоцити підсаку. Це теж так треба робити: якщо цього не зробити, то це дуже складна штука. І чим тоньше ліска, тим більша буде рибка. Коли в великій компанії ти ловиш рибу, то не бажано першим впіймати рибу, бо може статись таке, що всі решта будуть з рибою, а в тебе не буде»; «Коли перший покупець, особливо це треба, щоб був обов'язково чоловік. І після того, коли ти розраховуєшся з ним, то цими грошима, які мають його енергетику, тако беруть і доторкаються до тих речей, які довго не продаються, щоб з його легкої руки, такого щедрого покупця, все продавалось. Так і кажуть: «Щоб продавалось!») (записано 17.04.2026 від Олега Новгородцева, 1978 р.н.,*

з м. Фастів, освіта середня, який працював на рибальському базарі «Бухара» і сам «дуже заядлий рибак»). По-третє, родинно-обрядові тексти: молитва-замовляння *«Ангели-хранителі, храніть мою душу – зранку до ночі, з ночі до світу, зі світу – довіку»* із закріпкою *«Господи, бережи Україну!»* (записано від Єгора Наумовського, 1968 р.н., освіта вища. м.Київ, 19.04.2026) є показовим прикладом адаптації традиційної формули до воєнного часу: тричленна темпоральна структура «охоплення всього часу» збережена, але фінальна вставка фіксує злободенну суспільну тривогу. До цієї ж групи належать формули при закладанні вогню в новій печі (*«Дай, Боже, щоб у цій печі було так тепло, як у літі, і так багато хліба, як на полі!»*), при першому споживанні сезонних продуктів чи початку польових робіт (*«А ще всі люди кажуть: Новина, новина, щоб не боліла голова. І тоді починають пробувати перші сезонні якісь там овочі, фрукти. Як садити город, то кажуть: «Господи, поможи почати»* (записано від Галини Малишевської, 1938 р.н., с. Рогозів Бориспільського р-ну Київської області, 15.04.2026)) та замовляння від ікоти (*«Гікота-гікота, піди до води, кого хочеш так знайди – хоч коня, хоч корову, хоч дівчину чорноброву!»* (записано від Єгора Наумовського, 1968 р.н., освіта вища. м.Київ, 19.04.2026)) – тексти, передані через декілька міських поколінь носіїв із вищою освітою, що спростовує уявлення про замовляння як виключно сільський феномен.

На окрему увагу заслуговують тексти, зафіксовані в українському сегменті TikTok. Аналіз відео з акаунтів @yadviga_black («Відьма Ядвіга») та @providitsya («Людмила ПРОВИДИЦЯ») виявляє суперечливу картину: жанрова структура замовляння відтворюється з різною точністю, тоді як механізм його передачі кардинально трансформується. Так, *«Швидкий заговор на порог»* [2] структурно ідентичний до польового запису з «тапочками» перед операцією – той самий принцип контагіозної магії, та сама апеляція до взуття як тілесного замітника. Однак традиційна вимога тричі вимовити текст трансформується у вимогу *«три рази прослухати відео»*, що одночасно є магичною закріпкою і механізмом нарощування переглядів. Межа між ритуалом і алгоритмом соціальної мережі виявляється принципово розмитою. Автори таких відео персоналізують себе як носіїв сакрального знання («Відьма Ядвіга», «Провидиця»), апелюють до родової сили, обіцяють швидкий результат і закликають поширювати контент – тобто відтворюють логіку традиційної ініціації, але в масштабі тисяч підписників.

Власне відео стає новим ритуальним носієм: його треба *«прослухати»*, *«закріпити»*, *«поділитися»*, а підписники формують нову *«спільноту вірування»*, де віральність замінює усну передачу. Це явище сучасні дослідники кваліфікують як digital folklore – цифровий фольклор, що зберігає традиційні жанрові форми в нових медіасередовищах. Замовляння *«Риба і затяжний конфлікт»* [7] відтворює архаїчну структуру їжі як магичного медіатора з апостольською закріпкою і кумулятивним часовим рядом (*«на кожен рік і на кожен годину, і на півгодини, і на хвилину, і на віки віків»*). Натомість відео про *«250 тисяч підписників»* [4] ілюструє вже принципово нову – цифрово-комерційну – жанрову форму: *«прив'язування щасливої події»* для знаків Зодіаку і *«ложечка-скарбничка»* для коментаторів перетворюють вербальну магію на механіку залученості аудиторії, тобто на монетизований медіаконтент із магичною функцією. Особливо показовим є воєнний текст-оберіг *«Семиконечний щит від погибелі на воїна»* [3]: попри суміш церковнослов'янізмів і розмовної мови, текст зберігає класичну триступеневу структуру – зачин, перелік загроз і закріпку (*«слово моє не перебить, віками не зрушить»*). Апеляція до авторитету *«діда Нестора»* і прецеденту (Афганістан) виконує ту саму легітимізуючу функцію, що й посилання на *«бабу Мотрю»* у польових записах – механізм ідентичний, проте джерело авторитету в TikTok-форматі є анонімним і неверифікованим.

Окремого виділення у класифікації жанру потребують воєнні замовляння як новий – або відновлений – функціональний підвид. Повномасштабне вторгнення 2022 року створило масову критичну ситуацію, що спровокувала потужний сплеск вербально-магічної активності. В умовах масової тривоги суспільство повертається до архаїчних моделей символічного захисту саме тоді, коли раціональні механізми не дають психологічного заспокоєння. Як свідчать польові записи і TikTok-матеріали, до традиційного тематичного ряду (хвороба, кохання, господарство) додалися формули захисту воїна від куль, полону та загибелі – *«від кулі підземної, наземної і вітряної»*. Ці тексти успадковують структуру господарських оберегів, але переосмислюють «зону ризику»: замість хижаків, що загрожують худобі, – ворожі сили, що загрожують воїну. Показово, що такі замовляння поширюються через TikTok, Instagram і Telegram-канали, тобто ті самі платформи, якими координується і саме суспільне життя в умовах війни. Відтак, зібраний матеріал дозволяє виокре-

мити такі сучасні функціональні групи замовлянь: лікувально-захисні (від хвороби, операції, переляку), господарські (рибальські, торговельні, городні), родинно-оберегові (молитви-замовляння, формули при народженні, вогні, першому плоді), любовно-примирювальні (приготування їжі-медіатора, привороти), воєнно-захисні (обереги для воїнів) та цифрово-комерційні – принципово нова група, тексти якої одночасно виконують магічну функцію і є елементом монетизованого медіаконтенту. Це підтверджує принципову тезу: жанр замовляння не зникає – він знаходить нові «зони ризику» і нові канали передачі, залишаючись живою відповіддю на суспільну тривогу.

Висновки. Отже, сучасний розвиток жанру підтверджує принципову тезу: замовляння не відмирає – воно трансформується. Більшість замовлянь як зразків особливого вербального жанру, який часто має акціональний складник і передається з покоління в покоління (інколи – ледь не дослівно упродовж епох!), пережила численні мовні й релігійні зміни і є скарбницею дуже давніх традицій,

але водночас залишається відкритою для нових прагматичних завдань. Польові записи та TikTok-матеріали, зібрані у 2026 році, засвідчують, що замовляння переміщуються із традиційного сільського середовища у міський простір, лікарні, ринки, родинні практики, соціальні мережі та воєнну повсякденність. Незмінною при цьому залишається їхня базова функція – через слово створити відчуття впливу на невизначену реальність, символічно впорядкувати те, що раціональними засобами впорядкувати неможливо. Саме тому замовляння слід розглядати не як реліктове явище, а як живий механізм культурної адаптації, що поєднує архаїчні моделі мислення з викликами XXI століття. Динаміка жанру в сучасних умовах підтверджує слова Алана Дандеса про те, що «... фольклор є універсальним явищем: він існував завжди і, найімовірніше, існуватиме завжди. Доки люди взаємодіють між собою і в процесі цієї взаємодії використовують традиційні форми комунікації, доти фольклористи матимуть чудові можливості для його дослідження» [14, с. 174].

Список літератури:

1. *Ви, зорі-зоріці... Українська народна магічна поезія (Замовляння)*. / упоряд. М. Василенка, Т. Шевчук. Київ: Молодь, 1991. 336 с.
2. Відьма Ядвіга. (2023, 30 вересня). [Замовляння «на поріг»] [Video]. TikTok. https://www.tiktok.com/@yadviga_black/video/7284582998723349765
3. Відьма Ядвіга. (2024, 11 березня). Семиконечний щит від погибелі на воїна [Video]. TikTok. https://www.tiktok.com/@yadviga_black/video/7345183138550729989
4. Відьма Ядвіга. (2026, 20 квітня). [250 тисяч підписників] [Video]. TikTok. https://www.tiktok.com/@yadviga_black/video/7630743575201877265
5. Грушевський М. *Історія української літератури*: В 6 т. 9 кн. / упоряд. В. В. Яременко. Київ: Либідь, 1993–1996. Т. 1. 1993. 392 с. URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush1.htm>
6. Гунчик І. *Український магічно-сакральний фольклор : структура тексту та особливості функціонування*: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 232 с.
7. Людмила ПРОВИДИЦЯ. (2025, 25 травня). Риба і зтяжний конфлікт [Video]. TikTok. <https://www.tiktok.com/@providitsya/video/7508342699930553606>
8. *Магія слова. Українські замовляння: поетика, психологія, обрядовість* : хрестоматія / упоряд. В. П. Фісун ; за ред. О. В. Наумовської. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2024. 239 с.
9. Павлов О. Д. *Замовляння як вербальна магія*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.07. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 28 с.
10. *Українські замовляння* / упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. М. О. Новикова. Київ: Дніпро, 1993. 309 с.
11. Castaneda, C. (1968). *The teachings of Don Juan: A Yaqui way of knowledge*. University of California Press. URL: <https://lnk.ua/pDQHouL9l>
12. Cianci, E., & Wolf, N. (Eds.). (2022). *The language of magic*. LED Edizioni Universitarie. URL: <https://www.ledonline.it/Il-Segno-le-Lettere/996-language-of-magic.html>
13. Della Porta, G. (1558). *Magiae naturalis, sive, de miraculis rerum naturalium libri IIII*. Matthias Cancer. Англ. пер.: *Natural magick*. London, 1658.) URL: <https://archive.org/details/naturalmagick00port>
14. Dundes, A. (1969). The Devolutionary Premise in Folklore Theory. *Journal of Folklore Institute*, 6(1), 164–176. <https://lnk.ua/J3JGdMHt5>
15. Favret-Saada, J. (1980). *Deadly words: Witchcraft in the Bocage* (C. Cullen, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1977). URL: <https://archive.org/details/deadlywordswitch0000favr>
16. Frazer, J. G. (2013). *The golden bough: A study in magic and religion* (abridged ed.). Gutenberg Ebook. (Original work published 1890). URL: <https://www.gutenberg.org/files/44772/44772-pdf.pdf>

17. Ginzburg, C. (1991). *Ecstasies: Deciphering the witches' sabbath* (R. Rosenthal, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1989). URL: <https://archive.org/details/ecstasiesdeciphe0000ginz>
18. Halpern, B. K., & Foley, J. M. (1978). The Power of the Word: Healing Charms as an Oral Genre. *The Journal of American Folklore*, 91(362), 903–924. <https://doi.org/10.2307/539224>
19. Hindley, K. S. (2023). *Textual magic: Charms and written amulets in medieval England*. The University of Chicago Press. DOI: 10.3726/med.2024.01.32
20. *Incantatio: An International Journal on Charms, Charmers and Charming*: <https://ojs.folklore.ee/incantatio>. Vol. 1–13 (2011–2025). Folklore
21. Kapalo, J. A.; Pocs, E.; Ryan, W. F. (eds.). (2013). *The Power of Words: Studies on Charms and Charming in Europe*. Budapest – New York: CEU Press. URL: <https://lnk.ua/IGucMdlIA>
22. Levi, E. (1896). *Transcendental magic: Its doctrine and ritual* [A. E. Waite, Trans.]. London : G. Redway. URL: <https://archive.org/details/transcendentalma00leviuoft>
23. Levy-Bruhl, L. (1925). *How Natives Think*. New York : Knopf. <https://archive.org/details/hownativesthink00lvbyb/page/n5/mode/2up>
24. Malinowski, B. (1948). *Magic, science and religion and other essays*. Free Press. URL: <https://lnk.ua/zvRsrp6tw>
25. Nikolić, D. (2024, March). *Verbal charms as small folklore genres – small folklore genres as parts of verbal charms* [ISFNR Online Lecture]. International Society for Folk Narrative Research. URL: <https://isfnr.org/special-committees/committee-on-charms-charmers-and-charming>
26. Papus (Encausse, G.). (2017). *Elementary treatise on practical magic* (P. A. Vaughan, Trans.). Rose Circle Publications. (Original work published 1893)
27. Pocs, E. (Ed.). (2019). *Charms and charming: Studies on magic in everyday life* (Studia mythologica Slavica – Supplementa, 15). ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610502159>
28. Roper, J. (2003). Towards a poetics, rhetorics and proxemics of verbal charms. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 24, 7–49. DOI: 10.7592/FEJF2003.24.verbcharm
29. Roper, J. (ed.). (2002). *Charms, Charmers and Charming: International Research on Verbal Magic*. Palgrave Macmillan. URL: <https://lnk.ua/FZKtfZAJ2>
30. Tambiah, S. J. (1968). The Magical Power of Words. *Man*, 3(2), 175–208. <https://doi.org/10.2307/2798500>
31. Tambiah, S. J. (1990). *Magic, science, religion, and the scope of rationality*. Cambridge University Press. URL: https://assets.cambridge.org/97805213/76310/excerpt/9780521376310_excerpt.pdf

Naumovska O. V. “I SHALL FENCE MYSELF WITH STARS, GIRD MYSELF WITH THE MOON...”: VERBAL MAGIC IN THE SYSTEM OF TRADITIONAL CULTURE AND CONTEMPORARY SOCIAL PRACTICES

The article investigates the charm (zamovliannia) as one of the oldest forms of verbal magic and a living genre that retains its functionality amid the transformation of contemporary social practices. Rather than treating the charm as a relic of the past, the study approaches it as a dynamic system capable of adaptation across diverse social, cultural, and technological contexts. Drawing on an interdisciplinary framework that combines methods from folklore studies, cultural anthropology, narratology, and cognitive linguistics, the article analyses the structural, semantic, and functional features of the genre across its historical continuity and present-day transformations. The evolution of the genre is traced from its earliest pre-literate forms of verbal magic to contemporary digital practices, with particular attention to the mechanisms through which genre-defining features are preserved and transformed in different cultural environments. Classical theoretical frameworks of magic are reviewed alongside current comparative and medial approaches to the study of verbal magical formulas. Special attention is paid to the typology of charms – from the most archaic non-theistic forms to syncretic texts incorporating Christian elements – and to their thematic classification into healing, amatory, domestic, and social subtypes. The foundational principles of magical thinking – homeopathic and contagious magic – are examined in detail, with demonstration of how these principles manifest in concrete genre forms and ritual practices. Drawing on fieldwork conducted in April 2026 in Kyiv, Fastiv, and the village of Rohoziv in Boryspil district, the article shows that charms continue to function as a living practice in urban settings, medical institutions, and fishing and market contexts. The collected field material demonstrates the persistence of archaic magical principles in everyday contemporary life, their adaptation to new social situations, and their circulation among educated urban communities. Wartime charms are identified as a distinct new functional subtype that emerged in response to the 2022 full-scale invasion: under conditions of mass social anxiety, society returns to archaic models of symbolic protection, infusing traditional genre forms with new pragmatic content. A substantial portion of the study is devoted to the digital transformations of the genre: analysis of Ukrainian-language TikTok content shows that the structural model of the charm is reproduced in

new media environments with striking accuracy, while the mechanism of transmission is radically altered – the traditional requirement of ritual repetition is transformed into algorithmic virality, and the community of belief is built through followers rather than through oral chain transmission. The article concludes that charms should be understood not as a relic genre but as a living mechanism of cultural adaptation, capable of identifying new zones of risk and new channels of communication, while preserving unchanged their core function: to create, through the word, a sense of agency over an uncertain reality and to symbolically order what cannot be ordered by rational means.

Keywords: *charm, verbal magic, folklore, digital folklore, contagious magic, genre transformation, TikTok, wartime folklore.*

Дата першого надходження статті до видання: 22.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026